

lü ve çift sıra pencerelidir. Alt sıra pencereler tuğladan yuvarlak hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, üst sıra pencereler ise tuğladan yuvarlak kemerlidir. Medrese avlusuna bakan kuzey ve batı cepheleri tamamen kesme köfeki taşı kaplı olup alt sırada dolap nişleri yer aldığından yalnızca batı cephesinde üst sırada sivri kemerli pencereler görülür. Güneydeki cephe ortasında basık kemerli, mermer söveli bir kapı ile ulaşılan yapının kuzey duvarında bir ocak bulunur. Mektebin küçük avlusunun batısında iki sivri kemerli niş içinde çeşmeler, güneyinde ise helâlâlar vardır. Sibyan mektebinin güneybatısında kesme köfeki taşından inşa edilmiş su deposunun üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Kuzey cephesinde üstte sivri kemerli küçük bir açıklığı bulunan su deposunun batı duvarında son yıllarda bir kapı açılmış ve burası kalorifer dairesi haline getirilmiştir.

Külliyenin doğu köşesinde yer alan sebil beş cepheli olarak düzenlenmiş olup üstü sekizgen kasnaklı kurşun kaplı bir kubbeyle örtülüdür. Avlu duvarındaki yay kemerli bir kapıdan ulaşılan sebilin asıl kapısı mermer ve yay kemerlidir. Mukarnaslı başlıklı altı mermer sütuna oturan sivri kemerli cephelerde alınlıklar boş bırakılmış, başlıkların hizasından yay kemerli mermer levhalarla cepheler ikiye bölünmüştür. Madenî şebekeler, merkezleri birbirine bağlanan eksenleri kaydırılmış altıgenlerden oluşan geometrik kompozisyonludur.

Eskiden cadde üzerinde ve derhane-mescidin kuzeyinde yer alan 100'ü aşkın kabrin bulunduğu hazire bugün doğuya taşınmıştır. Kare bir alanda mukarnaslı başlıklı sütunlara oturan ve her yönde üçer sivri kemerli olarak düzenlenen, üzeri açık sekizgen kasnaklı hazirede günümüzde yirmi yedi kabir mevcuttur. Hazirenin dışa açılan doğu cephesi mukarnaslı

başlıklı mermer sütunlarla bölünlenmiş olup aralarda girift geometrik kompozisyonlu madenî şebekeler vardır. Solda devam eden şebekeli cephede ise volütlü geç devir başlıkları bulunmaktadır.

Külliyenin caddeye bakan kuzey cephesinde kapının sağında dört, batı cephesinde ise sekiz olmak üzere on iki dükkânı yol genişletilmesi sırasında yıktırılmıştır. Batı cephesindeki dükkânların tonoz örtülerinin izleri olan tuğla kemerler bugün hâlâ görülebilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 171-172; İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 29; Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s. 65-66; Semavi Eyice, *İstanbul, Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955, s. 40; a.mlf., "Byzantion", *DİA*, VI, 524; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 83; Cansel Özerdem, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi* (mezuniyet tezi, 1966), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi bl.; Behçet Ünsal, "İstanbul'un İmanı ve Eski Eser Kaybı", *Türk San'atı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri*, İstanbul 1969, II, 37-39; Tülay Reyhanlı (Gencei), *Osmanlılar'da Külliye Mimarisinin Gelişmesi* (doktora tezi, 1974), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi bl., s. 383-385; Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul 1975, s. 188-191; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 64-65; *Eminönü Camileri* (Eminönü Müftülüğü), İstanbul 1987, s. 107-108; J. Pervititch, *İstanbul Sigorta Haritaları: Gedikpaşa-Kumkapı*, plan 2, İstanbul 1922; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul 1993, s. 646; Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli: İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1995, s. 46; Selçuk Mülayim, "Çözüm ve Tarihleme Sorunlarıyla Bir Geometrik Kompozisyon", *IV. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1994)*, Konya 1995, s. 43-46; Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000, s. 93-96; a.mlf., "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *TED*, sy. 7-8 (1977), s. 355; a.mlf., "Dârü'l-Hilâfeti'l-aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İTED*, VII/1-2 (1978), s. 52-53; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi", *DBİSt.A*, V, 402-403.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ

XVII. yüzyılın ikinci yarısında
Kayseri İncesu'da inşa edilen külliye.

Kervansaray, arasta, fırın, cami, medrese, sibyan mektebi, dükkânlar ve hamamdan meydana gelen külliye kervansaray, cami ve hamamda yer alan kitâbelere göre 1081 (1670) yılında yaptırılmıştır. Tamamlanmasından sekiz yıl sonra hazırlanan vakfiyesinden külliyebe beş çeşme, tabakhâne, bezirhâne, ambar, boyahâne, mahkeme binası gibi yapıların da vaktiyle mevcut olduğu anlaşılmaktadır. 1277'deki (1860-61) tamirde cami ve avlu duvarı kısmen elden geçirilmiş, dükkânların üstüne ikinci bir kat ilâve edilmiştir. Bu tamir cami ve avlu kuzey kapısı ile dükkânlar üzerinde yer alan kitâbelerde belirtilmektedir. Ayrıca külliyenin camisi 1953-1954, hamamı 1956, kervansarayı kışlık bölümü 1959-1965, revaklı avlusu 1972-1975 yıllarında onarılmıştır.

Kervansaray. Tesisin ana yapısını oluşturan ve doğuda yer alan iki bölümlü kervansarayı güney yönünde "U" şeklinde düzenlenmiş revaklı avlusu ile bunun kuzeyinde kapalı bölümü bulunmaktadır. Kareye yakın yamuk bir alanı kaplayan avlunun İncesu deresine bakan cephesi dıştan dokuz payanda ile takviye edilmiştir. Avlunun doğu yönünde dışa açılan, batı yönünde ise arastaya bağlanan iki kapısı vardır. Kare kesitli ayaklara oturan sivri kemerli revaklardan doğudakiler çapraz tonoz, batı ve kuzeydekiler beşik tonozla örtülüdür. Yalnızca batı revakının kuzey ucundaki bir mekânla güneydeki iki birim çapraz tonozludur. Revakların her birinde duvarlara yerleştirilmiş ocak nişleri bulunmaktadır. Taş konsollara oturan basık kemerli ocakların iki yanında simetrik küçük kemerli nişler mevcuttur. Güneydoğu köşesinde bugün mevcut olan küçük bir parçadan anlaşıldığına göre revakların içleri eskiden bir sekiyle çevrelenmişti. Güneydoğu köşesinde yer alan ve küçük bir kapı ile bağlantılı olan mekânın vaktiyle üst kata geçişi sağlayan merdiven kulesi olduğu tahmin edilmektedir. Avlunun kuzeybatı köşesinde mevcut bir kapı ile burada bulunan helâlâlara bağlantı sağlanmıştır. Avlunun kuzeyindeki kapalı bölüm revaklara göre daha yüksek tutulmuştur. Cephede dışa taşkın kemerli giriş bölümü beşik tonozlu bir eyvan gibi düzenlenmiştir. Kapı üzerinde 1081

Merzifonlu
Kara Mustafa
Paşa Kervansarayı -
İncesu /
Kayseri

(1670) tarihli inşa kitâbesi yer almaktadır. Dikdörtgen planlı kapalı mekân, ortada iki sıra halinde altışardan on iki kare kesitli pâye ile bölümlenmiş olup yirmi bir çapraz tonozla örtülmüştür. Üstte mazgal pencerelerle aydınlanan mekânda duvar önleri sekilerle çevrelenmiştir. Duvarlarda toplam otuz altı ocak nişi ve her ocağın iki yanında birer küçük niş açılmıştır.

Arasta. Kervansarayla cami avlusu arasında yer alan arasta külliyesinin ana eksenini oluşturur. 77 m. uzunluğunda ve 11,50 m. genişliğinde bir sokağın etrafında sıralanan arastanın vaktiyle otuz iki dükkândan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Ancak güney uçtaki üç dükkânla bu yönde bulunan kapı günümüze ulaşmamıştır. Batıdaki kapı ile kervansaraya, doğu yönündeki kapı ile de cami avlusuna geçilmektedir. Dışarıya sivri kemerlerle açılan dükkânların üzeri üçer kemerle takviye edilen düz tavanlıdır. Büyük bir kısmı 1972 yılında belediyece yıktırılan arastanın güneydoğu ucundaki fırından iki çapraz tonozlu birim kalmıştır. Ancak daha önce yapılan tesbitte fırının dikdörtgen planlı, altı çapraz tonozla örtülü olduğu ve büyük bir ocağa sahip bulunduğu anlaşılmaktadır.

Cami. Arastanın batısındaki geniş alan içinde yer alan cami, kare planlı bir harimle bunun kuzeyinde üç birimli bir son cemaat yerine ve tek şerefeli bir minareye sahiptir. Sekizgen kesitli dört taş pâyeye oturan sivri kemerli son cemaat yerini pandantifli üç kubbeye örtülmüştür. Alt-

taki dikdörtgen pencerelerin dış yanlarında birer basit mihrâbiye yer alır. Üstteki sivri kemerli pencerelerden batıdaki önünde taş konsollu bir mükebbire bulunmaktadır. Yapının ekseninde yer alan iki renkli taştan basık kemerli kapı üzerinde 1081 (1670) tarihli inşa kitâbesiyle 1277 (1860-61) tarihli tamir kitâbesi görülür. Kare planlı harimin üzerini tromplu, sekizgen kasnaklı, köşelerde ağırlık kuleleriyle takviye edilmiş bir kubbe örtmektedir. Cami üç sıra pencere ile aydınlanmaktadır. Alttakiler sivri hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı ve lokma demir parmaklıklıdır. İkinci sıra iki renkli taşla örülmüş sivri kemerli, alçı revzenlidir. Kasnakta yer alan üçüncü sıra pencereler yine alçı revzenli olup yuvarlak kemerlidir. Kesme taş mihrap beş kenarlı nişe sahip olup etrafı sade bir bordürle çevrelenmiştir. Üstte yer alan üç dilimli tepelik lâle motifleriyle süslenmiştir. Yine kesme taştan yapılmış olan minber çok sadedir. Kapının batısında bulunan merdivenle ulaşılan ahşap mahfil sekizgen kesitli dört taş sütuna oturmaktadır. Kuzeybatı köşesindeki minare kare kaide üzerinde çokgen gövdeli, tek şerefeli ve kurşun külâhlıdır. Minareye son cemaat yerinin batı ucunda yer alan kapı ile ulaşılmaktadır.

Medrese. Cami avlusunun güney köşesinde yer alan medresenin vakfiyede on beş odasının bulunduğu belirtilmekle birlikte günümüzde batıda sıralanan yedi odası tesbit edilebilmektedir. Bu odaların kuzey ucunda bir dersane vardır. Revaklı avlulu olduğu anlaşılan medresenin bugünkü haliyle planını tam olarak tesbit edebilmek için zeminde küçük bir kazı ve sondaj gerekmektedir. Dershane, önde değişikliğe uğramış iki revaka sahip kare planlı bir mekân olup üzeri pandantifli kubbeye örtülmüştür. Öğrenci odalarından güney ucundaki yıkık olup diğerleri nispeten sağlam durumdadır. Önlerinde bir revakın varlığına işaret eden konsol başlangıçları günümüzde hâlâ görülebilmektedir. Birer kapı ve pencere ile revaka açılan odalarda kapının karşısında birer ocakla iki yanında birer küçük niş yer almaktadır. Her birim ikişer takviye kemeri ile desteklenmiş olup önde düz tavan, arkada iki beşik tonozlu bir örtü sistemine sahiptir. Medreseye ait kitaplar bugün Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Sıbyan Mektebi. Medresenin kuzeyinde yer alan sıbyan mektebi, batıya açılan bir giriş ve bunun önündeki dar bir kori-

dor sayesinde medreseden ayrı tutulmuştur. Yan yana iki odadan oluşan mektebin önünde iki gözlü bir revak yer alır. Cami avlusuna bakan bu revaka açılan tek kapı ve pencereli odalarda bir ocak nişiyle bunun iki yanında birer küçük dolap nişi vardır. Her iki oda da medresedekiler gibi iki kemerle takviye edilmiş olup önde düz tavan, arkada ikişer beşik tonoz örtüye sahiptir. Sıbyan mektebinin kuzeyinde bulunan dükkânların durumu tam olarak anlaşılamamaktadır. Plan, örtü sistemi ile düzenlemeleriyle bu birimlerin medrese ve sıbyan mektebindeki odalarla benzerlikleri görülmektedir. Onarımlarda üzerine ikinci bir kat ilâvesi yapılmış dükkânların cephesinde 1277 (1860-61) tarihli tamir kitâbesi yer almaktadır. Son yıllarda yapılan yeni müdahalelerle bu mekânlar özelliklerini kaybetmiştir. Dükkânların arkasında cami avlusuna açılan birimlerin tabhâne olabileceğini ileri süren araştırmacılar vardır (Kuran, sy. 9 [1971], s. 242).

Hamam. Cami avlusunun kuzeyinde bulunan hamamın, üzeri beşik tonozlu küçük bir giriş mekânından sonra kare planlı pandantifli sekizgen kasnaklı bir kubbeye örtülü soyunmalığına ulaşılmaktadır. Burada kapı üzerinde 1081 (1670) tarihli inşa kitâbesi mevcuttur. İlliklik bölümü dikdörtgen planlı olup ortada pandantifli altıgen kasnaklı bir kubbe ile bunun iki yanında birer yarım kubbe vardır. İllikliğin sağında "L" şeklinde birbirine bağlanan iki beşik tonozlu birimin sonundaki helâdir. Sıcaklık bölümü dört eyvanlı şemaya sahip olup girişin solunda tek halvet hücresi bulunmaktadır. Sıcaklık ortada pandantifli altıgen kasnaklı bir kubbe, dört yönde birer yarım kubbeye kapatılmıştır. Kuzeyde "L" planlı ve beşik tonoz örtülü su deposu, kare planlı ve çapraz tonoz örtülü külhan yer almaktadır. Zamanla zemin kotunun yükselmesi sonucu hamam da biraz çukurda kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tülay Reyhanlı (Gençel), *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi* (doktora tezi, 1974), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi bl., s. 392-394; Gönül Güreşsever (Cantay), *Anadolu'da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişmesi* (doktora tezi, 1974), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi bl., s. 136-141; Gülsir Altınok, *Bünyan -Develi- İncesu'daki Türk Mimarî Eserleri* (lisans tezi, 1975), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi bl., s. 45-55; Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul 1975, s. 227-228; Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s. 199-201; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 359-

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii - İncesu / Kayseri

361; Mustafa Denктаş, *İncesu'daki Türk Devri Yapıları* (yüksek lisans tezi, 1989), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 8-33, 42-55, 59-68; a.mlf., "İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi", *VD*, sy. 26 (1997), s. 193-224; a.mlf., "İncesu'daki Türk Devri Anıtları", *Sanatsal Mozaik*, sy. 34 (1), İstanbul 2000, s. 72-76; Abdullah (Aptullah) Kuran, "Orta Anadolu'da Klasik Osmanlı Mimarisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye", *VD*, sy. 9 (1971), s. 239-243.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ

Merzifon'da
XVII. yüzyılın ikinci yarısında
inşa edilen külliye.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın üçüncü vezir olduğu yıllarda yaptırdığı külliye camii, kütüphane, sıbyan mektebi, dükkânlar, taşhan, bedesten ve iki hamamdan oluşmaktadır. Külliye, şehir merkezinde Gazi Mahub mahallesinde inşa edilmiş olup yalnızca Paşa Hamamı adıyla tanınan hamam biraz uzakta Hacı Bâli mahallesinde yer almaktadır. Cami cümle kapısı üzerindeki iki satırlık Arapça sülüs kitâbeye göre inşasına 1077 (1666-67) yılında başlanmış, Paşa Hamamı'nın kapısı üstündeki yine iki satırlık Arapça sülüs kitâbeye göre 1090'da (1679) tamamlanmıştır. Külliyenin kitâbesi olmayan diğer yapıları bu iki tarih arasında inşa edilmiş olmalıdır.

Külliye ait her ikisi de orijinal defterden istinsah edilmiş iki vakfiye bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 23 Safer 1089 (16 Nisan 1678) tarihli olup Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndedir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 641). İkincisi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Kayseri tahrir defterleri arasında bulunmaktadır (TK, *TD*, nr. 136). Vakfiyede Kara Mustafa Paşa'nın Merzifon dışında (İstanbul, Kayseri, Edirne, Kamaniçe, Çorum, Tokat, İzmir, Halep, Cidde) yaptırdığı vakıf binalar da kayıtlıdır. Vakfiyenin ayrıntılarında görevlilerin listesi, görevlilerde olması gereken nitelikler ve alacakları ücretler, Kara Mustafa Paşa'nın soyundan gelenlerle mütevellilere ödenecek ücretler, külliyenin fiziki durumu, talebe tadrîsi, kütüphanede bulundurulmuş kitapların listesi yer almaktadır.

Kara Mustafa Paşa şehirde had safhada olan su sıkıntısı için Tavşan (Taşan) dağından kanallarla su getirtmiş ve yaptırdığı otuz kadar çeşme ile mahallelere dağıtmıştır. Yakın zamana kadar kullanılan

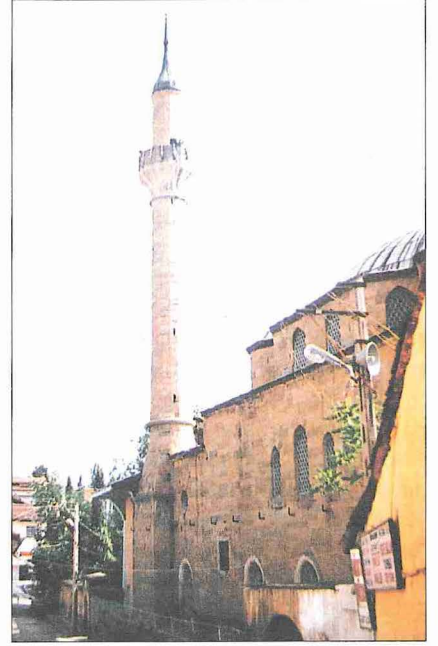
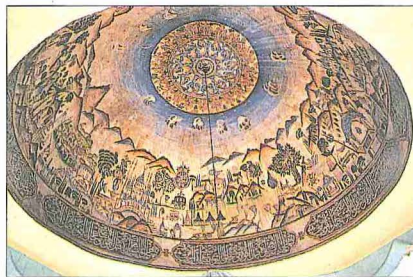
bu kanallar, mahzen ve maksemlele çeşmeler bugün metrük vaziyettedir. Bu imar hareketi sırasında şehrin kanalizasyon problemiyle de uğraşmış, halen kullanılmakta olan ve külliye merkez olmak üzere şehrin tamamını kapsayan kanalizasyon sistemleri yapılmıştır.

Cami, taşhan ve bedesten orijinal özelliklerini büyük ölçüde koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Caminin son cemaat mahalli, şadırvan, muvakkithâne, sıbyan mektebi ve Paşa Hamamı geçirdikleri onarımlarla özelliklerini önemli ölçüde yitirmiştir. Onarımlarla ilişkili olduğu anlaşılan üç ayrı kitâbe camii içinde süslemeler arasında ve güneydoğu köşedeki çeşme üzerinde bulunmaktadır.

Kara Mustafa Paşa Külliyesi eğimli bir arazide inşa edilmiştir. Bu sebeple caminin doğu yönüne kuzey-güney doğrultusunda oldukça yüksek bir istinat duvarı çekilerek teras oluşturulmuş ve terasın üzerine avlusu ile birlikte cami inşa edilmiştir. Taşhan ve bedesten terasın aşagısında düzlükte yer almaktadır. Külliye binalarını çepeçevre kuşatan bir ihata duvarı olmamasına rağmen binalar arasındaki yakınlık bir külliye bütünlüğü meydana getirmektedir. Binaların dış cephelelerine karşılıklı yerleştirilen dükkânlarla da üzeri açık bir arasta elde edilmiştir.

Cami. Külliye ve çevreye hâkim bir konumda olan caminin planı, tek kubbeli hacmin kuzeye doğru üç birimle genişletildiği dikdörtgen bir şema gösterir. 14 m. çapındaki orta kubbe sekizgen bir kasnağa oturur, kasnağın etrafında sekizgen ağırlık kuleleri yerleştirilmiştir. Orijinal olan mihrap, minber, duvara gömme vaaz kürsüsüyle kuzey duvarındaki mükebbire kürsüsü yekpâre blok taştan yapılmış olup kaba bir işçilik göstermektedir. 1997 Ağustos ayından önce cami der-

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii'nin Zileli Emin Usta tarafından yapılan şadırvan kubbesinin içindeki süslemeler

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii – Merzifon

neğinin gerçekleştirdiği bilinçsiz bir tamirde mihrap alçı ile sıvanmış, taş minber sökülerek yerine ahşap bir minber konmuş, mükebbire de sökülmüş ve buradaki pencere büyütülmüştür. Bu arada XIX. yüzyıl tamarine ait ahşap mahfil sökülüp tamamen yenilenmiş, tıraşlanan pencere söveleri içte alçı ile sıvanmıştır. Tek şerefeli minare, ana mekânın son cemaat mahalli ile birleştiği yerde kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Tamamen kesme taştan inşa edilen minarenin gövdesi silindirik olup şerefe dahil yukarısı 1975 yılı Vakıflar Genel Müdürlüğü onarımlarında yenilenmiştir. Yapının önünde XIX. yüzyıl özellikleri gösteren bir son cemaat yeri vardır. Vaktiyle üç birimli olduğu tahmin edilen son cemaat yerinde bugün ortada büyük kemerli bir açıklıkla yanlarda çift sıra pencereler bulunmaktadır. Caminin kuzeyinde etrafı çevre duvarı ile kuşatılmış, doğu, batı ve kuzeyden basık kemerli kapılarıyla girilebilen avlu yer almaktadır. Avlunun kuzeybatı köşesinde sıbyan mektebi (dergâh), doğu girişi üzerinde de kütüphane vardır. Avlunun tam ortasında mevcut onaltıgen mermer şadırvanın üzeri içten bağıdadî tarzda kubbe, dıştan sivri piramidal bir külâhla örtülmüştür. Kubbe içini süsleyen resim ve nakışlar Zileli Emin Usta imzasını ve 1292 (1875) tarihini taşımaktadır. Bu ustanın